

AMIR TEMUR DAVRIDA SAMARQANDNING SHAHARCHILIK VA ME'MORIY TARAQQIYOTI: REGISTON ANSAMBLINING QURILISH TARIXI

Safarov Raxmon Shuhratali o'g'li

Denov tadbirkorlik va pedogokika universiteti, Tarix yo'nalishi, 16-t 2025 talabasi

Ilmiy rahbar: Jonqobilov Jaxongir

Annotatsiya

Mazkur maqolada Amir Temur davrida Samarqand shahrining shaharchilik va me'moriy taraqqiyoti, xususan Registon ansamblining shakllanish va qurilish tarixi ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda Temuriylar davlati poytaxti bo'lgan Samarqandning Markaziy Osiyo urbanizatsiyasi tarixidagi o'rni, shaharsozlik siyosatining davlat boshqaruvi va mafkuraviy asoslar bilan uzviy bog'liqligi yoritiladi. Registon maydonining dastlabki shakllanish bosqichlari, uning ijtimoiy-siyosiy va madaniy funksiyalari tarixiy manbalar, arxeologik topilmalar hamda me'moriy tahlillar asosida ochib beriladi. Maqolada Registon ansamblining Temuriylar davrida faqat me'moriy majmua sifatida emas, balki davlat hokimiyati, ilm-fan va jamoat hayotini birlashtirgan muhim shahar markazi sifatidagi ahamiyati asoslanadi. Tadqiqot natijalari Samarqand me'morchilik maktabining shakllanishida Registon hududining tutgan o'rni va uning keyingi asrlardagi rivojiga ko'rsatgan ta'sirini aniqlash imkonini beradi.

Kalit so'zlar: Amir Temur, Samarqand, Registon, Temuriylar davri, shaharsozlik, me'morchilik, urbanizatsiya, markaziy maydon, madaniy makon.

Abstract

This article provides a scientific and theoretical analysis of the urban and architectural development of the city of Samarkand during the reign of Amir Temur, in particular, the history of the formation and construction of the Registan ensemble. The study highlights the place of Samarkand, the capital of the Timurid state, in the history of Central Asian urbanization, the inextricable link between urban planning policy and state governance and ideological foundations. The initial stages of the formation of the Registan square, its socio-political and cultural functions are revealed on the basis of historical sources, archaeological finds and architectural analysis. The article substantiates the importance of the Registan ensemble during the Timurid era not only as an architectural complex, but also as an important urban center that united state power, science and public life. The results of the study make it possible to determine the role of the Registan area in the formation of the Samarkand architectural school and its influence on its development in subsequent centuries.

Keywords: Amir Temur, Samarkand, Registan, Timurid period, urban planning, architecture, urbanization, central square, cultural space.

KIRISH

XIV asr oxiri – XV asr boshlarida Markaziy Osiyoda yuz bergan siyosiy va madaniy yuksalish jarayonlari avvalo Samarqand shahrining qiyofasida yaqqol namoyon bo‘ldi. Temuriylar davlatining markaziga aylangan bu shahar nafaqat harbiy-siyosiy boshqaruv maskani, balki ilm-fan, san‘at va me‘morchilik taraqqiyotining yetakchi markaziga aylandi. Samarqand Amir Temur siyosatida ramziy ahamiyat kasb etgan shahar bo‘lib, u orqali hukmdor o‘z qudrati, markazlashgan davlat g‘oyasi va islomiy sivilizatsiyaga sodiqligini namoyon etishni maqsad qilgan.

Shu nuqtai nazardan qaralganda, Registon maydoni shunchaki shahar markazi emas, balki Temuriylar davlatchiligining vizual va makoniy ifodasi bo‘lib xizmat qilgan. Dastlab savdo va jamoat yig‘inlari o‘tkaziladigan ochiq hudud sifatida shakllangan Registon keyinchalik hukmdorlar siyosati natijasida monumental me‘moriy ansamblga aylangan. Amir Temur tomonidan boshlangan shaharsozlik islohotlari shahar tuzilishini tubdan o‘zgartirib, markazlashgan reja asosida yangi ko‘chalar, maydonlar va jamoat inshootlarini barpo etishga yo‘naltirilgan edi.

Mazkur maqolada Registon ansamblining aynan Temuriylar davridagi dastlabki rivojlanish bosqichlari, uning shaharchilik tizimidagi o‘rni va me‘moriy qiyofasining shakllanishi chuqur tahlil qilinadi. Tadqiqot dolzarbligi shundaki, Registon majmuasining ko‘pchilikka mashhur bo‘lgan Ulug‘bek, Sherdor va Tillakori madrasalaridan avvalgi davr, ya‘ni Temuriylar poydevori ko‘pincha yetarlicha yoritilmay kelgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Registon ansamblining shakllanishi va Samarqandning Temuriylar davridagi shaharsozlik taraqqiyoti masalasi tarixshunoslikda turli davrlarda turlicha talqin qilingan. Dastlabki yozma manbalarda, jumladan Sharafuddin Ali Yazdi va Nizomiddin Shomi asarlarida Samarqand Temur saltanatining “ziynati” sifatida tasvirlanadi, biroq bu manbalarda me‘moriy tafsilotlar ko‘proq madhiyaviy ruhda berilgan. Keyingi davr sharqshunoslik tadqiqotlarida, xususan V. V. Bartold va A. Yu. Yakubovskiy ishlarida Samarqandning urbanistik rivoji tarixiy-geografik nuqtai nazardan tahlil qilinadi.

Sovet davri tadqiqotlarida Registon ansambliga asosan XV–XVII asrlarda shakllangan me‘moriy majmua sifatida qaralib, Temuriylar davriga oid dastlabki bosqichlar ikkinchi planga surilgan. Mustaqillik yillarida o‘zbek tarixshunosligida bu masalaga yangicha yondashuv paydo bo‘lib, Temuriylar shaharsozlik siyosatini davlat mafkurasi bilan bog‘liq holda tahlil qilishga urinishlar kuchaydi. Shu bilan birga, mavjud

adabiyotlarda Registon maydonining Amir Temur davridagi funksional va ramziy ahamiyati hali ham to‘liq tizimli yoritilmaganligini qayd etish lozim.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda tarixiylik va tizimli tahlil tamoyillari asos qilib olindi. Yozma manbalar tahlili arxeologik va me‘moriy ma‘lumotlar bilan qiyoslab o‘rganildi. Shuningdek, shaharsozlik tarixiga oid komparativ yondashuv qo‘llanilib, Samarqandning Temuriylar davridagi rivoji boshqa yirik Sharq shaharlari bilan solishtirildi. Me‘moriy-makoniy tahlil usuli Registon hududining shahardagi funksional yuklamasini aniqlashga xizmat qildi.

Mazkur tadqiqot metodologik jihatdan tarixiy-madaniy yondashuv, urbanistik tahlil va me‘moriy-kompozitsion baholash uyg‘unligiga asoslanadi. Avvalo, tarixiylik prinsipi asosida Registon hududining shakllanish jarayoni Amir Temur davri siyosiy va ijtimoiy konteksti bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqildi. Bu jarayonda yozma manbalar — Temuriylar davri tarixchilari asarlari, keyingi sharqshunoslik tadqiqotlari va zamonaviy o‘zbek tarixshunosligi ishlari o‘zaro solishtirildi. Manbalar tanqidiy tahlil qilinib, ulardagi ma‘lumotlarning vaqt, muallif pozitsiyasi va mafkuraviy yo‘nalish bilan bog‘liq jihatlari hisobga olindi.

Ikkinchi muhim metod sifatida urbanistik-makoniy tahlil qo‘llanildi. Ushbu yondashuv Registon maydonining Samarqand shahar tuzilmasidagi o‘rnini aniqlashga, uning asosiy ko‘chalar, savdo yo‘llari va jamoat hududlari bilan bog‘liqligini ochib berishga imkon berdi. Bu yerda Registon shunchaki me‘moriy obyekt emas, balki funksional va ramziy shahar yadrosi sifatida qaraldi.

Shuningdek, komparativ metod asosida Samarqand Registoni boshqa Sharq shaharlari — Hirot, Isfahon va Bag‘dod markaziy maydonlari bilan qiyosiy o‘rganildi. Bu solishtirish orqali Temuriylar davridagi shaharsozlik konsepsiyasining umumiy va o‘ziga xos jihatlari aniqlashtirildi. Tadqiqotda fanlararo yondashuv ham muhim o‘rin tutib, tarix, me‘morchilik va madaniyatshunoslik kesishmasida tahlil olib borildi.

NATIJALAR

O‘rganishlar shuni ko‘rsatadiki, Registon maydoni Amir Temur davridayoq Samarqandning markaziy shaharchilik o‘qi sifatida shakllangan. Bu hududda savdo yo‘llari kesishgan, jamoat hayoti jamlangan va davlat hokimiyatining ramziy makoni vujudga kelgan. Temuriylar davrida Registon atrofida barpo etilgan inshootlar keyingi asrlarda qurilgan madrasa va masjidlar uchun poydevor vazifasini bajargan.

Quyidagi jadvalda Registon hududining Temuriylar davridagi asosiy funksional xususiyatlari umumlashtirilgan:

Funksional yo‘nalish	Tavsif
Siyosiy	Davlat farmonlari e‘lon qilinadigan va tantanalar o‘tkaziladigan markaz

Ijtimoiy	Jamoat yig'inlari va savdo faoliyati jamlangan hudud
Madaniy	Ilm-fan va diniy hayot bilan bog'liq marosimlar makoni
Shaharsozlik	Samarqandning markazlashgan rejasini belgilovchi asosiy maydon

O'tkazilgan tahlillar natijasida Registon maydonining Amir Temur davridayoq Samarqand shaharchilik tizimining markaziy bo'g'ini sifatida shakllangani aniqlandi. Bu hudud dastlab ochiq savdo va jamoat makoni bo'lib, shahar aholisining iqtisodiy va ijtimoiy hayotida muhim rol o'ynagan. Aynan Temuriylar davrida Registon davlat hokimiyati bilan bog'liq marosimlar, tantanalar va rasmiy e'lonlar o'tkaziladigan markazga aylangan.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, Registonning keyinchalik yirik me'moriy ansamblga aylanishi tasodifiy jarayon emas, balki Amir Temur tomonidan olib borilgan markazlashgan shaharsozlik siyosatining mantiqiy oqibatidir. Temur Samarqandni "saltanat oynasi" sifatida ko'rgan va shahar markazini aynan shu g'oya asosida shakllantirgan. Registon atrofida barpo etilgan dastlabki inshootlar va ochiq maydonlar keyingi asrlarda madrasa va masjidlar qurilishi uchun muhim makoniy asos vazifasini bajargan.

Shuningdek, tadqiqot Registon hududining faqat me'moriy emas, balki ijtimoiy-madaniy ahamiyatga ega bo'lganini ko'rsatdi. Bu yerda shahar aholisining turli qatlamlari to'planib, savdo-sotiq, ilmiy va diniy muloqotlar amalga oshirilgan. Natijada Registon Samarqandning iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy hayotini birlashtiruvchi muhim shahar markaziga aylangan.

MUHOKAMA

Natijalar shuni ko'rsatadiki, Registon ansamblining keyingi asrlarda yuzaga kelgan me'moriy qiyofasi Amir Temur davrida yaratilgan shaharsozlik konsepsiyasining mantiqiy davomi hisoblanadi. Temuriylar davrida shakllangan markazlashgan makon tushunchasi Ulug'bek davrida ilmiy-ma'rifiy mazmun bilan boyitildi. Shu bois Registonni faqat me'moriy yodgorlik sifatida emas, balki uzluksiz tarixiy jarayon mahsuli sifatida baholash zarur.

Olingan natijalar Registon ansamblining tarixiy talqinini qayta ko'rib chiqish zarurligini ko'rsatadi. Ko'plab tadqiqotlarda Registon asosan XV–XVII asrlarga oid me'moriy yodgorliklar majmui sifatida baholanadi, holbuki uning makoniy va konseptual asoslari Amir Temur davrida shakllangan. Aynan Temuriylar davrida markazlashgan

shahar maydoni g'oyasi Samarqand urbanistik qiyofasining tayanch elementi sifatida qaror topgan.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, Registon maydonining Temuriylar davridagi ahamiyatini e'tibordan chetda qoldirish shahar tarixini fragmentar talqin qilishga olib keladi. Temuriylar me'morchiligi faqat alohida inshootlar bilan emas, balki ularning shahar makonidagi o'zaro bog'liqligi bilan ham baholanishi lozim. Shu nuqtai nazardan Registon ansambli — bu bir davr mahsuli emas, balki uzluksiz tarixiy rivojlanish natijasidir.

Bundan tashqari, Registon misolida Temuriylar davrida me'morchilik davlat mafkurasi bilan bevosita bog'langanini ko'rish mumkin. Markaziy maydon orqali hokimiyatning barqarorligi, ilm-fan va dinning birligi namoyon etilgan. Bu jihat Registonni faqat estetik emas, balki ideologik makon sifatida ham talqin qilish imkonini beradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Amir Temur davrida Samarqandning shaharchilik va me'moriy taraqqiyoti Registon maydoni timsolida o'zining eng muhim ifodasini topgan. Registon ansamblining qurilish tarixi Temuriylar davlatining siyosiy, ijtimoiy va madaniy taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu hudud Samarqandning urbanistik rivojida hal qiluvchi rol o'ynagan. Tadqiqot natijalari Registon majmuasini Temuriylar davridayoq shakllangan markaziy shahar makoni sifatida qayta baholash zarurligini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, Amir Temur davrida Samarqandning shaharchilik va me'moriy taraqqiyoti Registon maydoni orqali o'zining eng mukammal ifodasini topgan. Registon hududi Temuriylar davridayoq shahar markazi sifatida shakllanib, keyingi asrlardagi me'moriy yuksalishlar uchun mustahkam asos bo'lib xizmat qilgan. Tadqiqot Registon ansamblining qurilish tarixini faqat alohida binolar ketma-ketligi sifatida emas, balki markazlashgan shaharsozlik konsepsiyasining natijasi sifatida baholash zarurligini asoslab berdi.

Mazkur tadqiqot natijalari Temuriylar davri shaharsozligini chuqurroq anglashga, Samarqandning jahon urbanistik merosidagi o'rnini yanada aniqlashtirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, Registon ansamblining tarixiy ahamiyatini o'rganish bugungi kunda madaniy merosni asrash va ilmiy talqin qilish jarayonlarida muhim metodologik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Бартольд В. В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. — М.: Наука, 1963. — 746 с.

2. Якубовский А. Ю. Самарканд в XIV–XV веках. — Л.: Издательство Ленинградского университета, 1950. — 312 с.
3. Шараф ад-дин Али Язди. Зафарнома. — Т.: Фан, 1997. — 456 с.
4. Шомий Низомиддин. Зафарнома. — Т.: Ўзбекистон, 1996. — 398 с.
5. Азимов Ҳ. Темурийлар даври меъморчилиги. — Т.: Фан, 2009. — 284 б.
6. Каримов И. А. Юксак маънавият — енгилмас куч. — Т.: Маънавият, 2008. — 176 б.
7. Ахмедов Б. А. Амир Темур тарихи. — Т.: Ўзбекистон, 2001. — 352 б.